

over dezelfde onderwerpen gaan. Juist omdat hij ongelooflijk veel literatuur doorgeploegd heeft valt op dat hij het boek *Wegen van Evert Willemsz* van Willem Frijhoff gemist heeft, evenals mijn eigen artikel over Cornells Steinigeweg over wiens Amerikaanse ervaringen hij overigens wel veel nieuws weet te melden op grond van eigen archiefonderzoek.

Omdat hij allereerst een verhaal wil vertellen, laat de schrijver wel eens wat steken vallen. Zo werd Philadelphia echt niet gesticht of bevolkt door Nederlandse quakers en mennonieten die wel betrokken waren bij de verscheping van Duitse emigranten die Germantown stichtten (19). Tussen 1840 en 1900 vertrokken niet 125.000, maar zeker 175.000 Nederlanders naar de VS (20). Als Ligtenberg schrijft dat we op school leren dat de patriotten landverraders waren, vraag ik mij af op welke school hij gezeten heeft (99). Scholtes verzoek om zich in Nederlands-Indië te mogen vestigen, was alleen bedoeld om de kritiek van zijn Réveilvrienden te ontkrachten. Landverhuizers (en hun predikanten) kozen hoe dan ook voor Amerika (126). Afgezien van deze kleinigheden biedt dit boek een lezenswaardig en caleidoscopisch overzicht van Peter Stuyvesant en andere Nederlanders in de Nieuwe Wereld.

P. R. D. Stokvis

W. van den Berg, *Een bedachtzame beeldenstorm. Beschouwingen over de letterkunde van de achttiende en negentiende eeuw*, K. Beekman, M. Mathijssen, G. Vis, ed. (Amsterdam: Amsterdam university press, 1999, 351 blz., f55,-, ISBN 90 5356 380 6).

In november 1999 nam Willem van den Berg afscheid als hoogleraar moderne Nederlandse letterkunde aan de UvA. In de onderhavige bundel vindt men veertien van zijn meest spraakmakende artikelen, verschenen tussen 1976 en 1997. Ze zijn gewijd aan aspecten van de Nederlandse literatuur van de late achttiende en de negentiende eeuw, en gegroepeerd in vier clusters: concepten in de literatuurgeschiedschrijving, genootschappelijkheid, genres en literaire verhoudingen. De inleiding schetst kort de grote lijn in Van den Bergs professionele *Werdegang*, een bibliografie van de emeritus besluit het boek.

Cluster 1, 'Concepten in de literatuurgeschiedschrijving', geeft reflecties over de begrippen 'Preromantiek' en 'Romantiek'. Hier spreekt de comparatist die Van den Berg was voor hij opnieuw de neerlandistiek binnentrad. Beide artikelen doen een geslaagde poging de spraakverwarring te beperken. Naamgeving mag niet tendentiekus zijn (bijvoorbeeld niet, zoals 'Preromantiek', vooruitwijzen naar wat nog komen moet), en hij die zich van periodebegrippen bedient, moet omschrijven wat hij eronder verstaat; om te beginnen onderscheide hij term en eigenschappen van een fenomeen.

Cluster 2, met ruim honderd pagina's het meest omvangrijke, behandelt aspecten van het orale communicatiecircuit waarbinnen de literatuur sinds de late achttiende eeuw functioneerde: niet alleen de verschillende soorten literaire samenwerkingsverbanden, maar ook reilen en zeilen binnen de Tweede Klasse van het Koninklijk Instituut (met in de hoofdrol Bilderdijk) en de tekstpresentatie bij D. J. van Lennep. De belichting vanuit verschillende perspectieven versterkt wat ieder artikel afzonderlijk ook laat zien: de oraliteit was in alle hoeken en gaten doorgedrongen. In dit cluster nog meer dan elders worden de citaten tot stille 'mises en aby me'.

Cluster 3, 'Genres', bepaalt ons zowel bij de techniek van de briefroman (in breed internationaal register neergezet) als bij de niet-literaire brieven de brieveninstructieboeken uit het gewone leven. Cluster 4, 'Literaire verhoudingen', laat zich lastig weergeven: over De Drachenfels maar indirect over de bedoelingen van Geel (en het begrip 'Romantisch!'), over het conflict

Beets-Geel (gebaseerd op documenten), over het dilemma (tussen zedelijk nut en nadeel) waarin de achttiende-eeuwse nieuwkomer, de roman, verkeerde (comparatistisch), over de levensweg van Van Goens (van wonderkind naar *total loss*), en over de briefroman van Louis Bonaparte. Breed dus, en ook hier steeds nieuw licht op klassieke figuren of teksten.

Een paar kritische kanttekeningen over de vorm. De herhalingen en overlappingsen zijn gevolg van de opzet: clusters hebben nu eenmaal een thema. Over een ander punt kan men twisten: duidelijk is op generlei wijze aan de artikelen gesleuteld en inhoudelijk lijkt mij dat juist. Hoe zouden ze anders een indruk van een ontwikkelingsgang kunnen geven? Maar evidente stilistische brokken had ik graag opgeruimd gezien: binnen de eerste vier pagina's van het artikel 'Sociabiliteit...' valt drie keer het woord 'nadrukkelijk'; op bladzijde 30 regel 6 sluit het woord 'evenmin' niet aan; bladzijde 18 regel 6 heeft twee maal 'aanvankelijk'. In de soms zware stijl van Van den Berg, die zelden een substantief zonder adjectief laat passeren, graag bezittelijke voornaamwoorden herhaalt ('zijn land en zijn toehoorders'), veelvuldig bijwoordelijke bepalingen inzet ter modificering van zijn betoog, had een kritisch pennetje lucht kunnen scheppen. De stilistische flikkering in de artikelen is nu vooral te danken aan het vermogen van de auteur eigentijdse woorden te vinden voor historische fenomenen: 'topperformers', 'de projektontwikkelaar' (Bilderdijk), 'happening', 'pijnpunten in het woordenboekinitiatief'.

Tenslotte een terugblik op de inhoud als geheel. Het is een veelzijdige en rijke bundel van iemand die al enkele decennia een kunst maakt van 'dingen tegen het licht houden'. Je vraagt je wel af hoe ver letterkundigen daarin mogen gaan. Twee voorbeelden. Over het werk van de comparatist kan de neerlandicus moeilijk oordelen. Ik vertrouw Van den Bergs selectie en observaties wel, maar ik mis inzicht in methode en redenering van de comparatist; hij kijkt immers met andere ogen naar de neerlandistiek, en die situatie vraagt om enige explicitering van de beschouwingen.

Het cluster 'genootschappelijkheid' roept vergelijkbare vragen op: een letterkundige die op het metaniveau gaat zitten, niet meer teksten bestudeert maar bekijkt hoe men met de teksten omging, doet waarnemingen over gedrag. Ik weet niet of we dan in de communicatiewetenschap, psychologie dan wel sociologie zijn beland, maar van hem die allerlei samenwerkingsverbanden blootlegt en onderscheidt, groeiende aantallen boeken en leners in leesbibliotheken boven water haalt en daar conclusies aan verbindt, wil ik weten volgens welke wetten of spelregels hij met zijn materiaal omgaat: die talloze archieven, dat verrassend-overdadig materiaal, numeriek materiaal vooral, vraagt dat niet kennis van bijvoorbeeld statistiek, demografie en kennis van de onderzoeksmethoden uit die disciplines? Is het gezond verstand van de beschouwende neerlandicus toereikend? Heeft hij in de gaten wanneer dat zijn grenzen nadert? Zouden de suggesties voor verder onderzoek die de auteur vaak geeft, niet enigszins omgebogen mogen worden naar een wens tot interdisciplinair samenwerken? Het is toe te juichen dat letterkundigen vrijer worden, de marges breder; nu nog de fase dat de vrije jongens zichzelf tegen het licht houden.

De bundel heeft diepte en breedte en verdient een klassieker te worden. Hopenlijk zullen de gebruikers de rare titel voor lief nemen; het beeld slaat nergens op, de paradox verdampt en de alliteratie wordt tot lippendienst. Moet dat uitgelegd? Wij volgen het pad van een seculiere 'promeneur solitaire' die voorzichtig zijn licht laat schijnen op enkele silhouetten uit de Romantiek waardoor het zwart-wit soms kleur krijgt. Iconoclasm? Geen kaarsen, toortsen of flambouwen te bekennen; overal de olielamp. Goed leeslicht.

Hanna Stouten

MIDDELEEUWEN EN NIEUWE GESCHIEDENIS

W. E. den Hertog, *De abdij van Loosduinen. Cisterciënzerinnenklooster van 1229-1572* (Den Haag: Uitgeverij 'de nieuwe Haagsche', 1997, 476 blz., f49,-, ISBN 90 72766 2 10).

Rond 1950 begon de predikant van de hervormde gemeente te Loosduinen aan een onderzoek naar de verwaarloosde kerk waar hij preekte. 25 jaar later was de restauratie van de kerk aanleiding om de gegevens die in die lange periode verzameld waren te ordenen en uit te geven, en nu ligt een lijvig boekwerk voor, vrucht van vrijwel een halve eeuw intensieve betrokkenheid bij het kerkgebouw. De Loosduinse kerk had oorspronkelijk behoord tot een kloostercomplex, toen nog op enige afstand van Den Haag. Inmiddels is Loosduinen opgeslokt door de stad, zodat de oude 'dorpskerk' nu trots 'het oudste kerkgebouw van Den Haag' wordt genoemd, en het eerste exemplaar van Den Hertogs boek aan burgemeester Deetman van Den Haag kon worden aangeboden.

De inleiding van *De abdij van Loosduinen* vertelt hoe dit boek 'in de tekstverwerker langzaam groeide' (7). Den Hertog heeft in 50 jaar oneindig veel gegevens verzameld, en hij deelt zijn vondsten graag met de lezer. Regelmatig zijn uitwijdingen in een kleiner corps gezet om duidelijk te maken dat de extra uitleg niet onontbeerlijk is voor de voortgang van het betoog, en ook de hoofdttekst is rijk aan gegevens die zich niet tot het klooster beperken, maar ook de graven van Holland, het Westland en het kerkelijk leven in het algemeen betreffen. De auteur beperkt zich bovendien niet tot een beschrijving van het klooster en de kloosterzusters, ook al het volk om de dames heen krijgt de aandacht die het verdient.

Het cisterciënzer nonnenklooster te Loosduinen dateert uit circa 1228-1229. Het was een creatie van Floris IV en zijn vrouw Machteld. In 1230 bevestigde de bisschop van Utrecht de stichting die door Den Hertog op een door hem veronderstelde vronhoeve wordt gesitueerd (het dorp Loosduinen wordt pas in de veertiende eeuw voor het eerst vermeld, 32). Zijn sympathie gaat duidelijk uit naar gravin Machteld aan wie hij een essentiële rol bij de stichting toeschrijft, en die hij met lede ogen aan politieke invloed ziet inboeten na de dood van haar echtgenoot. Machteld werd begraven in de abdijkerk, nu het enige overblijfsel van het klooster.

Op grond van twee opmetingen uit de zestiende eeuw reconstrueert de auteur de ligging van de kloostergebouwen — en het is jammer dat de door hem beloofde 'schets die een benadering geeft van de mogelijke situatie' (84) kennelijk uiteindelijk niet in het boek kon worden opgenomen. De Loosduinse kerk is niet groot, 26 meter lang, 11 meter breed, en wordt door de auteur met beslistheid binnen de Scheldegotiek geplaatst. Het hoofdstuk over de bouwgeschiedenis van de kerk is ten dele een discussie met de restauratiearchitect, en naar aanleiding van Ter Kuiles constatering dat er verwantschap is tussen de bouwstijl van het oudste deel van het grafelijk hof te Den Haag en de abdijkerk vermoedt de auteur dat Floris IV en later Willem II bij hun bouwwerkzaamheden een beroep deden op de Vlaamse abdijen Ter Duinen en Ter Doest. Voor de dakconstructie van zijn kerk denkt Den Hertog dan ook in tegenstelling tot de restauratiearchitect aan een kap zoals de ridderzaal in Den Haag en de grote schuur van Ter Doest kennen.

Het klooster werd ruim begiftigd met allerlei goederen en aardig is de beschrijving van processen die families na de dood van de schenker aanspanden om die giften ongedaan te maken. In de vijftiende eeuw ziet Den Hertog een parallel tussen het klooster Leeuwenhorst en Loos-